

WALDEMAR FURMANEK¹, WOJCIECH WALAT²

Modelowanie kompetencji nauczyciela szkoły przyszłości

Modeling of the Competence of a Future School Teacher

¹ Profesor zwyczajny doktor habilitowany, Uniwersytet Rzeszowski, Wydział Pedagogiczny, Instytut Pedagogiki, Katedra Pedagogiki Pracy i Andragogiki, Polska

² Doktor habilitowany profesor UR, Uniwersytet Rzeszowski, Wydział Pedagogiczny, Instytut Pedagogiki, Zakład Dydaktyki Ogólnej i Systemów Edukacyjnych, Polska

Streszczenie

W artykule przedstawiono systemowe podejście do analizy cech konstytutywnych nauczyciela współczesnej szkoły, która dynamicznie przeobraża się z ujęcia postindustrialnego w szkołę społeczeństwa informacyjnego. Syntetycznym podsumowaniem przeprowadzonych teoretyczno-praktycznych analiz jest tabelaryczne ujęcie kompetencji nauczyciela szkoły przyszłości – szkoły społeczeństwa informacyjnego.

Słowa kluczowe: szkoła, nauczyciel, społeczeństwo informacyjne, kompetencje nauczyciela

Abstract

The article presents a systematic approach to the analysis of constitutive features of a modern school teacher, which is dynamically transforming from a post-industrial perspective into a school of information society. A summary of the theoretical and practical analyzes carried out is a tabular approach to the competence of the teacher of the school of the future - schools of the information society.

Keywords: school, teacher, information society, teacher's competences

Wstęp

Analiza przemian cywilizacyjnych wskazuje, że w minionych wiekach postęp społeczny i techniczny był bardzo powolny. Głównym zadaniem tradycyjnej szkoły była reprodukcja społeczeństwa z pokolenia na pokolenie (strategia transmisji kulturowej). Rewolucje przemysłowa i naukowa dały postępowi społecznemu nowe impulsy. Przyspieszenie rozwoju, którego teraz doświadczamy, sprawiło, iż edukacja i proponowane przez nią rozwiązania tradycyjnej szkoły są dysfunkcjonalne.

Szkoła ma wychowywać i przygotowywać do życia w przyszłości, której nie znamy. To, co możemy dać wychowankom, to oparcie w sobie, gotowość na

zmiany, zaufanie do świata i poczucie wpływu na swoje życie, elastyczność w działaniu i jednocześnie stabilny, a więc uwewnętrzniony system wartości. Paradygmat aksjologiczny leży u podstaw wszystkich przemian cywilizacyjnych i społecznych. Dziś wyraziście doświadczamy tego, że przestrzeń aksjologiczna wypełniana jest przez inne kategorie aksjologii, niż miało to miejsce w społeczeństwie industrialnym. Taka sytuacja nie jest obojętna w odniesieniu do systemu oświaty, w tym do modelowania szkoły.

Jakość pracy szkoły zależy od jakości przygotowania zawodowego nauczycieli. Jakimi kompetencjami powinno charakteryzować się przygotowanie zawodowe nauczyciela szkoły przyszłości?

Modelowanie strategią metodologii systemowej

Złożoność przemian cywilizacyjnych wskazuje na konieczność systemowego ich analizowania. Oznacza to świadome odchodzenie od niezależnego (addytywnego – sumarycznego) ujmowania poszczególnych zjawisk stanowiących komponenty analizowanej całości na rzecz budowania hierarchii komponentów, z których rozwój każdego współprzyczynia się do rozwoju pozostałych. Systemowość sam L. von Bertalanffy uzasadniał potrzebą integracji nauk we współczesnym społeczeństwie, ich złożonością oraz charakterem zjawisk ujawniających się we współczesności (Duraj-Nowakowa, 1992, 1997; Laszlo, 1978).

W literaturze metodologicznej autorzy posługują się zróżnicowaną konwencją terminologiczną w zakresie metodologii badań systemowych. Systemologia – zwana też ogólną teorią systemów – obejmuje zestaw założeń i pojęć, zasad i metod, procedur oraz środków poznania (Duraj-Nowakowa, 1997). Teoria systemów wypracowała własną metodologię tzw. podejścia, czyli ujęcia systemowego. Zauważyć należy, iż w naszym przypadku mówimy o tzw. podejściu systemowym, czyli takich postawach metodologicznych badaczy, w których ujawnia się ich dążenie do zainteresowania się wszystkimi komponentami złożonej całości, w tym również wszystkimi relacjami występującymi między wyróżnionymi komponentami.

System to specyficzna całość złożona z komponentów, którymi są podsystemy, obejmująca także ogół relacji między wszystkimi komponentami. Z tak rozumianej definicji systemu wynika pierwsza zasada podejścia systemowego. W metodologii badań systemowych całość nie jest sumą części. Pojęcie sumy tak jak pojęcie części nie jest stosowane. Mówimy o strukturze systemu, w której wyodrębniamy podsystemy i relacje między nimi. System rozwija się wraz z rozwojem podsystemów i przemianami w zakresie relacji (Segne, 2003).

Model systemu to zestaw elementów, który odzwierciedla lub tworzy całościowy systemowo obiekt badań (podmiot, przedmiot, stan, zdarzenie...) dla konkretnych celów poznawczych. Model systemowy uwzględnia relacje, jakie zachodzą między całością a częścią systemu oraz między jego pod- i nadstys-

mami bądź systemami równorzędnymi. Model można uważać za system (lub obraz systemu), który daje wyjaśnienie struktury opisywanego systemu pierwotnego, co najmniej zaś za wyjaśnienie tych części i aspektów systemu, które są istotne dla postawionego problemu.

Modelowanie systemowe to metoda, proces i narzędzie tworzenia lub odtworzenia modelu systemu uwzględniające istotę systemu i modelu systemu, założenia teorii systemów i metodologii poznania systemowego. Modelowanie systemowe spełnia liczne funkcje (np. heurystyczną) w procesie poznania naukowego i działalności (np. praktyczną).

W podejściu systemowym preferuje się myślenie systemowe, które jest systematycznie stosowanym sposobem ogólnego oglądu badanych zjawisk (Senge, 2003). Poza wyżej wymienioną zasadą w myśleniu systemowym przestrzega się następujących reguł: (1) system jako całość silniej wpływa na swoje elementy (podsystemy) niż odwrotnie; (2) usprawnienie funkcjonowania poszczególnych podsystemów nie musi prowadzić do wzrostu sprawności funkcjonowania całości; (3) z komponentów można zbudować wysoce niezawodną całość; (4) oddziaływanie na wybrany podsystem może wywołać przesuniętą w czasie i przestrzeni, spotęgowaną relację lub odpowiedź; (5) w systemach wszystko jest ze wszystkim powiązane (Furmanek, 2012, s. 21–24).

Przechodzenie na płaszczyznę metodologii badań systemowych jest paradygmatem metodologicznym współczesnej pedagogiki. Przyjmuje go coraz większa liczba dyscyplin naukowych. Myślenie systemowe, rozumiane jako kompetencja użyteczna w budowaniu ogólnego i wieloaspektowego modelu, pozwala na dostrzeganie w całości relacji pomiędzy poszczególnymi elementami, ocenę i przewidywanie wpływu systemu na jego poszczególne komponenty, rozumienie organizacyjnego, kulturowego czy społecznego „tła” dla analizowanych zagadnień; związane jest z przechodzeniem „od szczegółu do ogółu” i różnicowaniem strategii działania w zależności od szerokiego kontekstu, w jakim ma ono miejsce.

Szkola jak była? Jakiej szkoły oczekujemy?

Edukacja jest sprawą człowieka w świecie. Każde społeczeństwo buduje szkołę według swoich potrzeb i aspiracji (Dylak, 2019). Przez wieki szkoła była miejscem zdobywania wiadomości. W zasadzie praca w szkole była prosta – przekazywanie wiadomości przez tych, którzy wcześniej przez jakiś czas je zdobywali, zanim przyszedli do szkoły. Niewielkie upowszechnienie wiedzy, niska obecność informacji w społeczeństwie, ale i znaczący poziom analfabetyzmu określały w zdecydowanym zakresie charakter i funkcje szkoły. Dostęp do książek był ciągle ograniczony. To m.in. determinowało model edukacji. To również decydowało o funkcjach zawodowych nauczyciela. Model klasycznych rozwiązań edukacji budowanej dla potrzeb społeczeństwa industrialnego jest już dziś dysfunkcyjny, a zasady jego organizacji muszą być przeformułowane.

Podstawową zasadę organizacji edukacji w społeczeństwie industrialnym można sformułować następująco: *uczę się 20 lat, pracuję 40 lat, korzystając ze zdobytej wiedzy, a po tym spokojna emerytura.*

Rodzice z mniejszym lub większym z zaufaniem i akceptacją konieczności oddawali dzieci do szkoły na znaczną część doby. Zawód nauczyciela był zawodem zaufania publicznego. A jak jest obecnie? Proces niszczenia społecznego zaufania, swoistej „ufność społecznej”, a przez to proces niszczenia kapitału społecznego ulega przyśpieszeniu. Dzisiejszy nauczyciel elitą już nie jest. Jest nauczycielem masowym, pracującym w szkole masowej, oficjalnej, produkującej maturzystów i tolerującej korepetycje oraz prowadzone w szkole „pozaszkolne” kursy, „jak się uczyć”. Jest nauczycielem szkoły podpisującej kontrakty, oferującej usługi edukacyjne i będącej raczej szkołą technologiczną niż humanistyczną.

Inne zasady edukacji w społeczeństwie industrialnym (Furmanek, 1998; Bogaj, 1999):

- wiedza podstawowa, jednolita dla całego społeczeństwa; obowiązujący kanon wykształcenia ogólnego,
- wiedza zdobywana raz w ciągu życia zawodowego,
- edukacja finansowana przez społeczeństwo,
- uzupełniające kształcenie zawodowe finansowane w znaczącej części przez zakłady pracy.

Wyzwania kompetencyjne nauczycieli przyszłości to konieczność opanowania następujących umiejętności:

- rozróżnianie informacji rozrywkowej (*infotainment*) od ważnej poznawczo,
- nauczenie się świadomego ograniczania korzystania z informacji rozrywkowej (tzw. dieta informacyjna),
- tworzenie wartościowych informacji (tzw. samoewaluacja wysyłanych treści),
- kontrolowane odcinanie się od kanałów informacyjnych,
- filtrowanie informacji z wykorzystaniem narzędzi informatyki,
- nadawanie informacjom etykiet, które ułatwią innym użytkownikom ich katalogowanie, nadawanie rangi informacjom ich organizowanie w struktury,
- zarządzanie relacjami interpersonalnymi w sieciach społecznościowych,
- szybkie czytanie ze zrozumieniem,
- nadawanie priorytetów informacjom.

Kompetencje nauczyciela przyszłości wynikające z podstawowych komponentów systemu edukacji

W ujęciu systemowym komponenty, które tworzą przestrzeń systemu edukacji i jednocześnie warunkują opanowanie niezbędnych kompetencji przez nauczyciela (tabela 1), to:

1) organizacja systemu edukacji – widoczna zewnętrznie, dotykająca bezpośrednio uczniów, nauczycieli i rodziców;

2) teoretyczne podstawy systemu edukacji – są punktem wyjścia dla teleologii wychowania i kształcenia – wynikają z dominującego i akceptowanego w danym czasie społeczno-historycznym rozumienia człowieka i jego człowieczeństwa;

3) założenia systemu wychowania szkolnego – wynikają z teoretycznych podstaw systemu edukacji i opisują istotę oddziaływań wychowawczych w szkole;

4) założenia systemu kształcenia szkolnego – wynikają z teoretycznych podstaw systemu edukacji i opisują procesy uczenia się i nauczania w szkole;

5) role ucznia i nauczyciela w procesach edukacyjnych – wskazują na dominację i/lub podległość w systemie edukacji.

Tabela 1. Model kompetencji nauczycieli szkoły przyszłości w ujęciu systemowym.

Cechy modelu	Szkola społeczeństwa industrialnego	Szkola społeczeństwa informacyjnego	Szkola społeczeństwa przyszłości	Kompetencje nauczyciela w szkole przyszłości
1	2	3	4	5
1. Organizacja systemu edukacji				
Uczeń	Ludzie młodzi (obowiązek szkolny)	Każdy człowiek (obowiązek szkolny)	Każdy człowiek niezależnie od wieku potrzebujący wsparcia	Kompetencje w zakresie diagnozy i terapii pedagogicznej
Wiek uczniów	(6.)7.–18. rok życia + kursy dokształcające	(6.)7. –18.+ <i>Lifelong Learning</i> (LLL)	(6.)7.–18. + <i>Lifelong Learning</i> (LLL)	Kompetencje w zakresie psychologii rozwoju człowieka (całociwowej)
Język	Polski	Polski + obcy do wyboru	Polski + minimum dwa języki obce	Kompetencje w zakresie porozumiewania się w językach obcych
Miejsce	Budynek szkolny dostępny dla uczniów danej szkoły	Zróżnicowane miejsca działalności pedagogicznej	Inteligentne obiekty oświatowe	Kompetencje w zakresie racjonalnego użytkownika złożonych systemów technicznych
2. Teoretyczne podstawy systemu edukacji				
Teoria	Behawioryzm: model człowieka reaktywnego (nagrody i kary, stopnie szkolne)	Psychologia poznawcza: model człowieka poinformowanego rozumu (konstruktywizm)	Psychologia pozytywna i egzystencjalna: model człowieka szczęśliwego	Kompetencje w zakresie nauk humanistycznych i społecznych (filozofii, psychologii, socjologii)
Paradygmaty pedagogiczne	Naturalistyczny (scjentystyczny)	Naturalistyczny (scjentystyczny)	Humanistyczny/poliparadygmatyczność	Kompetencje w zakresie antropologii kulturowej nauk humanistycznych i społecznych (filozofii, psychologii, socjologii...)
Filozoficzno-psychologiczna koncepcja człowieka	Filozofia pozytywistyczna, naturalistyczna, modernistyczna, psychologia klasyczna	Filozofia postnowoczesna, psychologia poznawcza (kognitywno-konstruktywistyczna)	Oparty na integralnym (zintegrowanym) modelu człowieka	Kompetencje w zakresie filozoficzno-psychologicznych koncepcji człowieka

1	2	3	4	5
Model człowieka	Model człowieka reaktywnego	Model psychologii poznawczej (model człowieka rozumiejącego)	Integralny model człowieka	Kompetencje w zakresie identyfikowania komponentów integralnego modelu człowieka, w tym zjawisk duchowości
3. Założenia systemu wychowania szkolnego				
Idee teleologii wychowania	Przygotowanie do życia	Przygotowanie do życia; człowiek poinformowanego rozumu	Przygotowanie do życia w poczuciu godności, wolności, odpowiedzialności, miłości i przyjaźni	Kompetencje w zakresie rozpoznawania sytuacji wychowawczych w kontekście filozofii wychowania
Główna strategia wychowania	Statyczny ideał wychowania Modelowanie ideału wychowania	Dynamiczny model wychowania oparty na wiedzy	Aksjologiczny model wychowania oparty na samo urzeczywistnianiu siebie, samoaktualizacji (autonomii)	Kompetencje w zakresie aksjologii pedagogicznej
Procesy pedagogiczne (wychowania)	Ciąg zabiegów wychowawczych podejmowanych przez wychowawców (podejście obiektywistyczne)	Ciąg zmian dokonujących się w obrębie osobowości, zmian, które prowadzą do nowego stanu psychicznego i fizycznego człowieka (podejście subiektywistyczne)	Ciąg zabiegów prowadzący do przygotowania i wprowadzenia ucznia do całożyciowego samowychowania (podejście personalistyczne)	Kompetencje w projektowaniu sytuacji dydaktyczno-wychowawczych prowadzących do samowychowania
Metody wychowania	Socjalizacja oparta na wzmacnianiu pozytywnych zachowań i hamowaniu negatywnych	Modelowanie zachowań w ramach działań grupowych i zespołowych (metoda projektów)	Kreowanie sytuacji dydaktyczno-wychowawczych wspomagających samorozwój	Kompetencje w zakresie kreowania sytuacji dydaktyczno-wychowawczych inspisujących samowychowanie
Środowisko wychowania	Klasa szkolna: współzawodnictwo, recytacja itp.	Klasa szkolna: współpraca, spolegliwość grupowa	Klasa szkolna: (realna i wirtualna) elastyczność formalna i organizacyjna	Kompetencje w zakresie organizowania i prowadzenia pracy indywidualnej i grupowej
4. Założenia systemu kształcenia szkolnego				
Idee teleologii kształcenia	Ogólna wiedza o przyrodzie, społeczeństwie i kulturze; ogólne przygotowanie do działalności praktycznej; ogólny rozwój zdolności umysłowych i zainteresowań	Samodzielność w zdobywaniu wiedzy o świecie; innowacyjna jej rekonstrukcja w oparciu o krytyczną analizę przykładowych sytuacji	Samodzielność w zdobywaniu wiedzy o świecie; ocena jakości i prawdziwości informacji; innowacyjna jej rekonstrukcja w oparciu o krytyczną analizę przykładowych sytuacji	Kompetencje w zakresie określania (formułowania) celów kształcenia prowadzących do osiągnięcia samodzielności myślenia i działania uczniów
Strategie dydaktyczne	Transmisji kulturowej	Kreatywność; innowacyjność	Krytyczno-kreatywna	Kompetencje w zakresie metodyki aktywizującej
Metody dydaktyki	Oparte na przekazie wiedzy	Metody aktywizujące	Badanie rzeczywistości oparte na współpracy; wspólny projekt badawczy	Kompetencje dydaktyczne w zakresie konstruowania sytuacji „inspirujących” uczenie się i nauczanie

1	2	3	4	5
Procesy pedagogiczne	Rozwijanie procesów poznawczych, ocena pamięci, myślenia uczniów, języka	Rozwijanie wielorakich zastosowań technologii informacyjnych; myślenia abstrakcyjne wyższego rzędu	Rozwijanie procesów funkcjonowania wartości w życiu i pracy	Kompetencje aksjologiczne i dydaktyczne w zakresie organizowania pracy grupowej i zespołowej
Umiejętności	Sprawności w posługiwaniu się wiedzą (operatywność wiedzy)	Komunikowanie, negocjowanie sposobów rozwiązania problemów, prezentowanie alternatywnych rozwiązań	Identyfikowanie wartości; rozumienie wartości; internalizowanie wartości; eksterioryzowanie wartości	Kompetencje samoaktualizacji wartości
Środowisko dydaktyczne	Schematyzm organizacji uczenia się oparty na wzorcach dydaktyki klasycznej (dominacja metody pogładowej)	Uczenie się wspomagane technologiami informacyjnymi (dominacja prezentacji multimedialnych)	Elastyczność metodyczna (dominacja „swobodnego” przepływu informacji)	Kompetencje informatyczno-informacyjne niezbędne dla racjonalnego wykorzystania w procesach uczenia się
Środowisko uczenia się	Tradycyjna sala szkolna	Laboratorium technologii wspomagającej uczenie się	i-LAB i inne laboratoria specjalistyczne	Kompetencje wykorzystania infrastruktury informacyjno-komunikacyjnej
5. Rola ucznia i nauczyciela w procesie kształcenia				
Rola ucznia	Opanowanie kompetencji poznawczych (uczeń ekspert w danej dziedzinie)	Opanowanie kompetencji badawczych (uczeń sprawozdawca, syntetyzator)	Opanowanie kompetencji samorozwojowych (uczenia się przez całe życie)	Kompetencje w zakresie uczenia się całościowego (LLL – Lifelong Learning)
Rola nauczyciela	Ekspert/„źródło” wiedzy	Nauczyciel i uczeń w procesach wymiany informacji	Przewodnik po świecie wartości	Kompetencje w zakresie uczenia się całościowego (LLL – Lifelong Learning)
Władza/ autorytet	Nauczyciel, urzędnik	Nauczyciel/uczeń	Osoba uzewnętrzniająca swoją przestrzeń wartości	Kompetencje w zakresie przewodnika po świecie wartości
Ocena efektywności działalności pedagogicznej	Nauczyciel według własnych kryteriów	Nauczyciel/uczeń według standardów osiągnięć	Nauczyciel/uczeń – autorytet etyczny	Kompetencje w zakresie uzewnętrzniania swojej przestrzeni wartości; kompetencje w zakresie ocen etycznych

Podsumowanie

Zaproponowane rozwiązanie systemowego ujęcia kompetencji współczesnego nauczyciela wymaga dalszego rozwinięcia. Modelowanie systemowe może ułatwić poszukiwanie tego modelu, który znajdzie uznanie w opiniach pedagogów i innych osób zainteresowanych budową dobrej polskiej szkoły przyszłości, w tym ze szczególnym uwzględnieniem cech osobowych uprawniających człowieka do wykonywania zawodu nauczyciela. Pozostaje pytanie otwarte, czy bycie „nauczycielem” jest zawodem czy powołaniem?, a może inaczej: na ile zawód nauczyciela jest zawodem wyuczonym, a na ile uświadomionym i uzewnętrznionym powołaniem?

Literatura

- Bogaj, A. (1999). Kulturowe i cywilizacyjne determinanty reformy kształcenia ogólnego. W: J. Gniteckiego, J. Rutkowiak (red.), *Pedagogika i edukacja wobec nadziei i zagrożeń współczesności. Materiały z III Ogólnopolskiego Zjazdu Pedagogicznego* (s. 163–171). Warszawa, Poznań: PTP.
- Duraj-Nowakowa, K. (1992). *Teoria systemów a pedagogika*. Kraków: Wyd. WSP w Krakowie.
- Duraj-Nowakowa, K. (1997). *Modelowanie systemowe w pedagogice*. Kraków: Wyd. WSP w Krakowie.
- Dylak, S. (red.). *Jaka szkoła była i jaka już nie będzie*. Pobrane z: http://www.edunews.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=1130&Itemid=8 (2.2019).
- Furmanek, W. (1998). *Z teorii edukacji zawodowej*. Lublin: PWZN „Print 6”.
- Furmanek, W. (2012). Konieczność systemowego podejścia w prezentowaniu przedmiotu badań współczesnej pedagogiki pracy. *Pedagogika Pracy*, 5, 5–36.
- Jak budować szkołę jutra?* Pobrane z: www.pwsz.pila.pl/news.pl/aktualnosc,3439,porozmawiajmy-jak-budowac-jutro.html (2.2019).
- Kuzin, M., Walat, W. (red.) (2017). *Piórem i sercem. Pamiętniki nauczycieli*. Rzeszów: Wyd. UR.
- Laszlo, E. (1978). *Systemowy obraz świata*. Warszawa: PIW.
- Senge, P.M. (2003). *Piąta dyscyplina. Teoria i praktyka organizacji uczących się*. Kraków: Oficyna Ekonomiczna.